
Studijní text

Název předmětu: PRAVDĚPODOBNOST A STATISTIKA

Garant předmětu: RNDr. Marek Sedláčik, Ph.D.

Téma: Modely diskrétní náhodné veličiny

Obsah

$E(X)$	$D(X)$	$\alpha_3(X)$	$\alpha_4(X)$	$Mo(X)$
λ	λ	$\frac{1}{\sqrt{\lambda}}$	$\frac{1}{\lambda}$	$\lambda - 1 \leq Mo(X) \leq \lambda$

Tabulka 1: Číselné charakteristiky – Poissonovo rozdělení

1 Modely diskrétní náhodné veličiny

1.1 Poissonovo rozdělení

Poissonovo rozdělení $Po(\lambda)$ je možné použít jako model náhodné veličiny, která nabývá hodnot $0, 1, 2, \dots$ a udává buď počet událostí, k nimž dojde v časovém intervalu délky t nebo počet výskytů daných prvků v geometrické oblasti o pevné velikosti, jestliže k událostem či výskytům dochází jednotlivě a nezávisle na sobě. Parametr rozdělení $\lambda > 0$ udává střední počet událostí resp. výskytů.

Definice 1.1 Náhodná veličina X má **Poissonovo rozdělení** $Po(\lambda)$, právě když má pravděpodobnostní funkce tvar

$$p(x) = \begin{cases} \frac{\lambda^x}{x!} e^{-\lambda} & x = 0, 1, 2, \dots, \\ 0 & \text{jinak.} \end{cases}$$

Tabulka ?? uvádí hodnoty některých číselných charakteristik Poissonova rozdělení. Příkladem náhodné veličiny s Poissonovým rozdělením je např. počet poruch stroje za směnu, počet nehod na jistém místě za rok, počet zákazníků v obchodě během 1 hodiny, počet vad na povrchu výrobku, počet vad v balíku látky, počet bublin na tabuli skla apod. Hodnoty pravděpodobnostní funkce Poissonova rozdělení jsou pro některé hodnoty λ tabelovány.

Příklad 1.1 Během 1 hodiny spojí sekretářka řediteli v průměru 6 hovorů. Potřebujeme sledovat zatížení sekretářky ve 20-ti minutových intervalech. Popište náhodnou veličinu udávající počet spojených telefonních hovorů během 20 minut pomocí pravděpodobností a distribuční funkce. Určete pravděpodobnost, že během 20 minut sekretářka spojí a) alespoň 1 hovor, b) nejvýše 2 hovory, c) jeden nebo 2 hovory. Dále určete střední hodnotu, rozptyl, směrodatnou odchylku, modus, koeficient šikmosti a špičatosti sledované náhodné veličiny.

Řešení: Náhodná veličina X udává počet spojených telefonních hovorů za 20 minut. Může nabývat hodnot $0, 1, 2, \dots$. Předpokládejme, že je možné ji modelovat pomocí Poissonova rozdělení. Parametr λ udává střední hodnotu náhodné veličiny s Poissonovým rozdělením, tedy střední počet telefonátů během 20 minut, což je 2 (za 1 hodinu je jich průměrně 6). Náhodná veličina X má Poissonovo rozdělení $X \sim Po(2)$. Pravděpodobnostní funkce má tvar

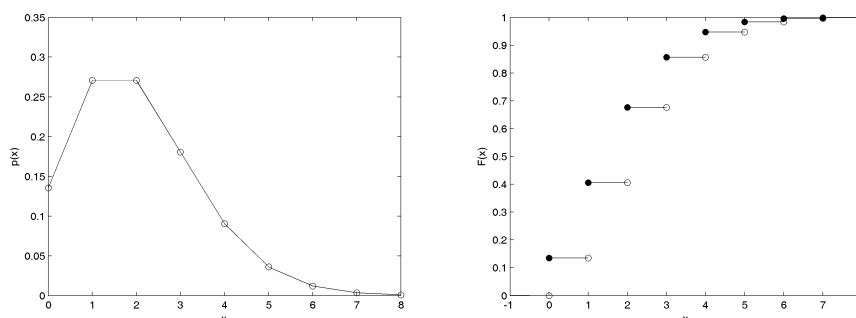
$$p(x) = \begin{cases} \frac{2^x}{x!} e^{-2} & x = 0, 1, 2, \dots, \\ 0 & \text{jinak.} \end{cases}$$

Odpovídající distribuční funkce je vyjádřena v tabulce ?? a grafem na obrázku ?. Nyní spočítáme že během 20 minut sekretářka spojí

a) alespoň 1 hovor $P(X \geq 1) = 1 - P(X < 1) = 1 - P(X = 0) = 1 - p(0) = 1 - 0,1353 \doteq 0,865$,

x	0	1	2	3	4	5	6
$p(x)$	0,1353	0,2707	0,2707	0,1804	0,0902	0,0361	0,0120
$F(x)$	0,1353	0,4060	0,6767	0,8571	0,9473	0,9834	0,9955

Tabulka 2: Vybrané hodnoty pravděpodobnostní a distribuční funkce $Po(2)$

Obrázek 1: Pravděpodobnostní a distribuční funkce rozdělení $Po(2)$

- b) nejvýše 2 hovory $P(X \leq 2) = P(X = 0) + P(X = 1) + P(X = 2) = p(0) + p(1) + p(2) = 0,1353 + 0,2707 + 0,2707 = F(2) \doteq 0,677$,
- c) jeden nebo 2 hovory $P(X = 1 \vee X = 2) = P(X = 1) + P(X = 2) = p(1) + p(2) = 0,2707 + 0,2707 = 0,541$.

Dále určíme některé číselné charakteristiky:

- střední hodnota Poissonova rozdělení je rovna $E(X) = \lambda = 2$,
- rozptyl má hodnotu $D(X) = \lambda = 2$,
- směrodatná odchylka $\sigma = \sqrt{D(X)} = \sqrt{\lambda} = \sqrt{2} \doteq 1,414$,
- pro modus platí $\lambda - 1 \leq Mo(X) \leq \lambda$, tedy $2 - 1 \leq Mo(X) \leq 2$, $Mo(X) = 1$ a 2 (viz tabulka ??),
- koeficient šikmosti $\alpha_3 = \frac{1}{\sqrt{\lambda}} = \frac{1}{\sqrt{2}} \doteq 0,707$,
- koeficient špičatosti $\alpha_4 = \frac{1}{\lambda} = \frac{1}{2} = 0,5$.

1.2 Alternativní rozdělení

Některé náhodné pokusy mohou mít je 2 různé výsledky: pokus je úspěšný a pokus je neúspěšný. Náhodná veličina udávající počet úspěchů v jednom pokusu se nazývá alternativní. Tato veličina nabývá hodnot 0 a 1. Pravděpodobnost úspěchu je dána parametrem π ($0 < \pi < 1$).

Definice 1.2 Náhodná veličina X má *alternativní rozdělení* $A(\pi)$, právě když má pravděpodobnostní funkce tvar

$$p(x) = \begin{cases} \pi^x(1 - \pi)^{1-x} & x = 0, 1, \\ 0 & \text{jinak.} \end{cases}$$

Tabulka ?? uvádí hodnoty některých číselných charakteristik alternativního rozdělení. Příkladem

$E(X)$	$D(X)$	$\alpha_3(X)$	$\alpha_4(X)$
π	$\pi(1 - \pi)$	$\frac{1-2\pi}{\sqrt{\pi(1-\pi)}}$	$\frac{1-6\pi(1-\pi)}{\pi(1-\pi)}$

Tabulka 3: Číselné charakteristiky – alternativní rozdělení

$E(X)$	$D(X)$	$\alpha_3(X)$	$\alpha_4(X)$	$Mo(X)$
$n\pi$	$n\pi(1 - \pi)$	$\frac{1-2\pi}{\sqrt{n\pi(1-\pi)}}$	$\frac{1-6\pi(1-\pi)}{n\pi(1-\pi)}$	$(n+1)\pi-1 \leq Mo(X) \leq (n+1)\pi$

Tabulka 4: Číselné charakteristiky – binomické rozdělení

náhodné veličiny s alternativním rozdělením je např. počet zmetků při náhodném výběru 1 výrobku, počet zásahů při jednom výstřelu, počet spojení při 1 telefoním volání apod.

Příklad 1.2 Určete střední hodnotu a rozptyl náhodné veličiny s alternativním rozdělením $X \sim A(\pi)$.

Řešení: Pro střední hodnotu diskrétní náhodné veličiny s alternativním rozdělením platí

$$E(X) = \sum_{x \in M} xp(x) = 0 \cdot (1 - \pi) + 1 \cdot \pi = \pi.$$

Rozptyl nespojité náhodné veličiny daného rozdělení získáme ze vztahu

$$\begin{aligned} D(X) &= \sum_{x \in M} [x - E(X)]^2 p(x) = (0 - \pi)^2 (1 - \pi) + (1 - \pi)^2 \pi = \pi^2 (1 - \pi) + (1 - \pi)^2 \pi = \\ &= \pi(1 - \pi)(\pi + 1 - \pi) = \pi(1 - \pi). \end{aligned}$$

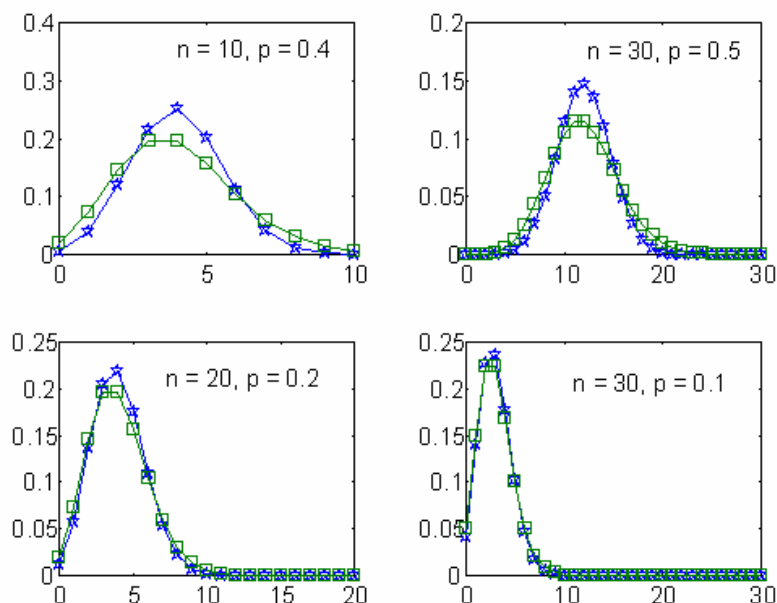
1.3 Binomické rozdělení

Náhodná veličina, kterou je možné modelovat pomocí binomického rozdělení, udává počet úspěchů v posloupnosti n nezávislých alternativních pokusů, přičemž úspěch v každém pokusu nastává s pravděpodobností π ($0 < \pi < 1$).

Definice 1.3 Náhodná veličina X má **binomické rozdělení** $B(n, \pi)$, právě když má pravděpodobnostní funkce tvar

$$p(x) = \begin{cases} \binom{n}{x} \pi^x (1 - \pi)^{n-x} & x = 0, 1, \dots, n, \\ 0 & \text{jinak.} \end{cases}$$

Tabulka ?? uvádí hodnoty některých číselných charakteristik binomického rozdělení. Příkladem náhodné veličiny s binomickým rozdělením je např. počet padnutých šestek v pěti hodech hrací kostkou, počet vadných výrobků z celkového počtu 100 výrobků, je-li pravděpodobnost výskytu vadného výrobku 0,005, počet spojení při n telefonních voláních, počet zásahů při n výstřelech apod.

Obrázek 2: čtverec – Poissonovo rozdělení, hvězda – binomické rozdělení

Mají-li veličiny $X_1, \dots, X_n$ stejné alternativní rozdělení s parametrem π a jsou nezávislé, potom veličina $M = X_1 + X_2 + \dots + X_n$ má binomické rozdělení $B(n, \pi)$, s parametry n a π . Alternativní rozdělení je tedy speciálním případem binomického rozdělení pro $n = 1$.

Poissonovo rozdělení je limitním případem binomického rozdělení. Jestliže $n \rightarrow \infty$ a $\pi \rightarrow 0$, pak $n\pi \rightarrow \lambda$. Hodnoty pravděpodobnostní funkce binomického rozdělení je možné aproximovat pomocí hodnot pravděpodobnostní funkce Poissonova rozdělení (obrázek ??). Při řešení úloh je pak dostačující, aby $n > 30$, $\pi < 0,1$, pak platí

$$\binom{n}{x} \pi^x (1 - \pi)^{n-x} \approx \frac{\lambda^x}{x!} e^{-\lambda}.$$

Příklad 1.3 Pravděpodobnost, že narozené dítě je chlapec je 0,51. Jaká je pravděpodobnost, že mezi pěti po sobě narozenými dětmi budou a) právě 3 děvčata, b) nejvýše 3 chlapci? Určete pravděpodobnostní a distribuční funkci náhodné veličiny udávající počet chlapců mezi pěti po sobě narozenými dětmi. Jaký je nejpravděpodobnější počet narozených chlapců? Dále určete střední hodnotu, rozptyl a směrodatnou odchylku dané náhodné veličiny.

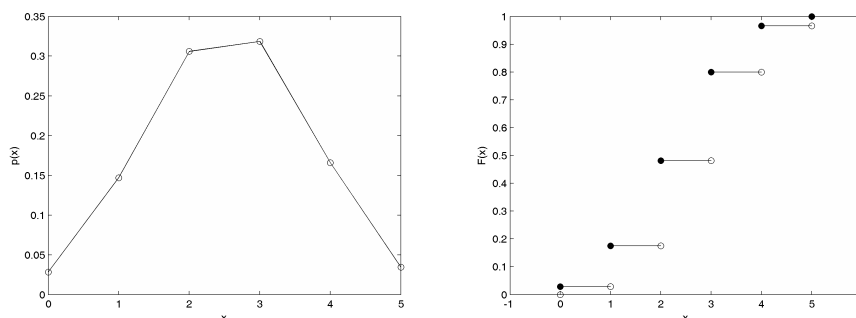
Řešení: Náhodná veličina X udává počet chlapců mezi pěti po sobě narozenými dětmi. Tato náhodná veličina může nabývat hodnot $0, 1, 2, \dots, 5$. Považujeme narození dítěte za nezávislý náhodný pokus, ve kterém se narodí chlapec s pravděpodobností 0,51. Náhodnou veličinu může popsat pomocí binomického rozdělení $X \sim B(5; 0,51)$. Pravděpodobnostní funkci můžeme zapsat ve tvaru

$$p(x) = \begin{cases} \binom{5}{x} 0,51^x 0,49^{5-x} & x = 0, 1, \dots, 5, \\ 0 & \text{jinak.} \end{cases}$$

x	0	1	2	3	4	5
$p(x)$	0,0282	0,1470	0,3060	0,3185	0,1657	0,0345
$F(x)$	0,0282	0,1752	0,4813	0,7998	0,9655	1,0000

Tabulka 5: Pravděpodobnostní funkce a vybrané hodnoty distribuční funkce $B(5; 0,51)$

Odpovídající distribuční funkce je vyjádřena v tabulce ?? a grafem na obrázku ??. Nyní určíme

Obrázek 3: Pravděpodobnostní a distribuční funkce rozdělení $B(5; 0,51)$

pravděpodobnost, že mezi pěti po sobě narozenými dětmi budou

- právě 3 děvčata, tzn. právě 2 chlapci $P(X = 2) = p(2) \doteq 0,306$,
- nejvýše 3 chlapci $P(X \leq 3) = P(X = 0) + P(X = 1) + P(X = 2) + P(X = 3) = p(0) + p(1) + p(2) + p(3) = 0,0282 + 0,147 + 0,3060 + 0,3185 = F(3) \doteq 0,800$.

Nejpravděpodobnější počet narozených chlapců určuje modus a ten můžeme určit ze vztahu $(n + 1)\pi - 1 \leq Mo(X) \leq (n + 1)\pi$, tedy $(5 + 1) \cdot 0,51 - 1 \leq Mo(X) \leq (5 + 1) \cdot 0,51$, což je $2,06 \leq Mo(X) \leq 3,06$ odkud dostáváme $Mo(X) = 3$. Nejpravděpodobnější hodnotu můžeme samozřejmě najít přímo v tabulce ?? pravděpodobnostní funkce. Střední hodnota je pro binomické rozdělení rovna $E(X) = n\pi = 5 \cdot 0,51 = 2,55$, rozptyl je roven $D(X) = n\pi(1 - \pi) = 5 \cdot 0,51 \cdot (1 - 0,51) \doteq 1,250$ a směrodatná odchylka $\sigma = \sqrt{D(X)} \doteq 1,119$.

1.4 Hypergeometrické rozdělení

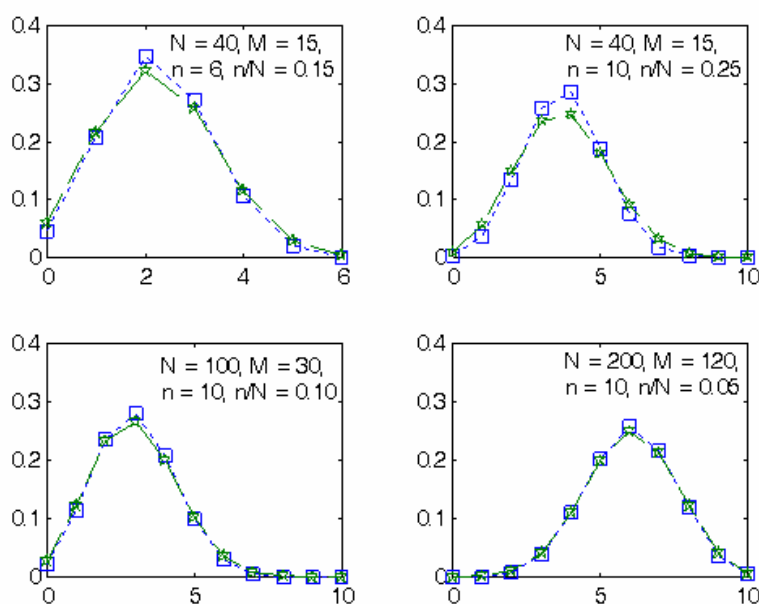
Máme N objektů mezi nimiž je M se sledovanou vlastností (např. 4 vadné výrobky v sérii 200 kusů, 6 čísel ze 49, na která sázející Sportky vsadil, ...). Vybereme náhodně bez vracení n objektů. Náhodná veličina X , která udává počet vybraných objektů se sledovanou vlastností má hypergeometrické rozdělení.

Definice 1.4 Náhodná veličina X má **hypergeometrické rozdělení** $Hg(N, M, n)$, právě když má pravděpodobnostní funkce tvar

$$p(x) = \begin{cases} \frac{\binom{M}{x} \binom{N-M}{n-x}}{\binom{N}{n}} & \max\{0, n - N + M\} \leq x \leq \min\{n, M\}, \\ 0 & \text{jinak.} \end{cases}$$

$E(X)$	$D(X)$	$\alpha_3(X)$	$Mo(X)$	pozn.
$n\pi$	$n\pi(1-\pi)\frac{N-n}{N-1}$	$\frac{(1-2\pi)(N-2n)}{(N-2)\sigma}$	$a-1 \leq Mo(X) \leq a$	$\pi = \frac{M}{N}$, $a = \frac{(M+1)(n+1)}{N+2}$

Tabulka 6: Číselné charakteristiky – hypergeometrické rozdělení

Obrázek 4: čtverec – hypergeometrické rozdělení, hvězda – binomické rozdělení

Tabulka ?? uvádí hodnoty některých číselných charakteristik binomického rozdělení. Příkladem náhodné veličiny s hypergeometrickým rozdělením je např. počet vadných výrobků mezi n náhodně vybranými výrobky z dodávky, Sportka, 5 ze 40, 10 šťastných čísel, apod.

Zlomek $\frac{n}{N}$ vyjadřuje tzv. **výběrový podíl**. Je-li tento podíl menší než 0,05, lze hypergeometrické rozdělení aproximovat binomickým rozdělením s parametry n a $\pi = \frac{M}{N}$, tedy

$$\frac{\binom{M}{x} \binom{N-M}{n-x}}{\binom{N}{n}} \approx \binom{n}{x} \pi^x (1-\pi)^{n-x}.$$

Je-li rozsah N velký a n relativně malé, potom rozdíl mezi výběrem bez vracení (rozdělení $Hg(N, M, n)$) a s vracením (rozdělení $B(n, \pi)$) je zanedbatelný (obrázek ??). Je-li navíc $\pi = \frac{M}{N} < 0,1$ a $n > 30$, je možné hypergeometrické rozdělení aproximovat Poissonovým rozdělením, kde $\lambda = n\frac{M}{N}$, tedy

$$\frac{\binom{M}{x} \binom{N-M}{n-x}}{\binom{N}{n}} \approx \frac{\lambda^x}{x!} e^{-\lambda}.$$

x	0	1	2	3	4
$p(x)$	0,8119	0,1765	0,0114	0,0002	$1,3 \cdot 10^{-6}$
$F(x)$	0,8119	0,9884	0,9998	1	1

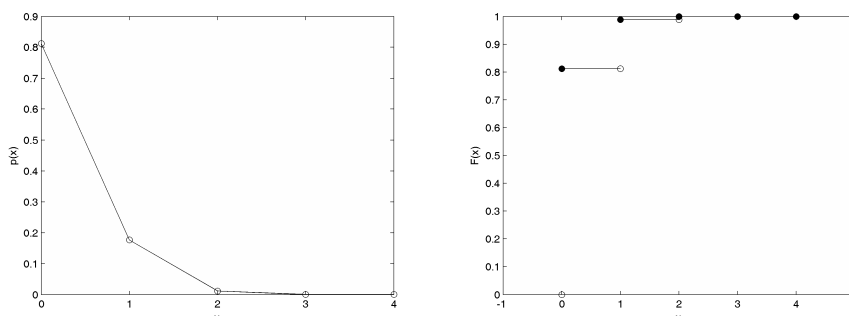
Tabulka 7: Hodnoty pravděpodobnostní funkce a distribuční funkce $Hg(100, 4, 5)$

Příklad 1.4 Výrobky jsou dodávány v sériích po 100 kusech. Výstupní kontrola prohlíží z každé série 5 různých náhodně vybraných výrobků a přijímá ji, jestliže mezi nimi není žádný zmetek. Očekáváme, že série obsahuje 4 % zmetků. Určete pravděpodobnostní a distribuční funkci náhodné veličiny udávající počet zmetků ve výběru. S jakou pravděpodobností nebude série přijata? Spočítejte střední hodnotu a směrodatnou odchylku této náhodné veličiny. Zjistěte, zda jsou splněny podmínky aproximace binomickým rozdělením.

Řešení: V sériích po 100 kusech se očekává 4% zmetků, což je 4. Náhodnou veličinu udávající počet zmetků mezi 5 vybranými výrobky můžeme popsat pomocí hypergeometrického rozdělení $X \sim Hg(100, 4, 5)$. Tato náhodná veličina může nabývat hodnot 0, 1, 2, 3 a 4. Pravděpodobnostní funkce má tvar

$$p(x) = \begin{cases} \frac{\binom{4}{x} \binom{96}{5-x}}{\binom{100}{5}} & \text{pro } 0, 1, 2, 3, 4, \\ 0 & \text{jinak.} \end{cases}$$

Odpovídající distribuční funkce je vyjádřena v tabulce ?? a grafem na obrázku ??.

Obrázek 5: Pravděpodobnostní a distribuční funkce rozdělení $Hg(100, 4, 5)$

dobnost, se kterou nebude série přijata, tzn. že bude obsahovat alespoň 1 zmetek, tedy $P(X \geq 1) = 1 - P(X < 1) = 1 - P(X = 0) = 1 - p(0) \doteq 0,188$. Střední hodnota hypergeometrického rozdělení je $E(X) = n \frac{M}{N} = 0,2$, směrodatná odchylka $\sigma = \sqrt{D(X)} = \sqrt{n \frac{M}{N} (1 - \frac{M}{N}) \frac{N-n}{N-1}} \doteq 0,429$. Jelikož je výběrový podíl $\frac{n}{N} = 0,05$, můžeme hypergeometrické rozdělení aproximovat binomickým rozdělením $B(5; 0,04)$. Pomocí aproximace tímto rozdělením by série nebyla přijata s pravděpodobností $P(X \geq 1) = 1 - P(X < 1) = 1 - P(X = 0) = 1 - \binom{5}{0} 0,04^0 \cdot 0,96^5 \doteq 0,185$.

Literatura

Základní

MANN, P.S. Introductory Statistics. 6th edition. Hoboken: Wiley, 2007. ISBN 978-0-471-75530-2.

MOUČKA, J., RÁDL, P. Matematika pro studenty ekonomie. 1. vyd. Grada 2010. ISBN 978-80-247-3260-2.

NEUBAUER, J., SEDLAČÍK, M., KŘÍŽ, O. Základy statistiky – Aplikace v technických a ekonomických oborech. Grada 2012. ISBN: 978-80-247-4273-1.

ŘEZANKOVÁ, H. Analýza dat z dotazníkových šetření. 2. vydání, Professional Publishing, 2010. ISBN: 9788074310195.

Doporučená

AGRESTI, A. Categorical Data Analysis. Second Edition. Wiley 2002. ISBN: 0-471-36093-7.

ANDĚL, J. Statistické metody. 3. vydání. Praha: Matfyzpress, 2003. ISBN 80-86732-08-8.

ANDĚL, J. Základy matematické statistiky. 2. vyd. Praha: Matfyzpress, 2007, 358 s. ISBN 978-80-7378-001-2.

VÁGNER, M. Integrální počet funkcí jedné proměnné. 1. vydání. Brno: UO, 2005, 126 s. ISBN 80-7231-025-9.

VÁGNER, M., KAŠTÁNKOVÁ, V. Posloupnosti a řady. 1. vydání. Brno: UO, 2006. ISBN 80-7231-131-X.

Úkoly pro samostatnou práci

Náhodná veličina

1. Pravděpodobnostní funkce náhodné veličiny X je dána tabulkou

x	0	1	2	3	4	5	Σ
$p(x)$	0,10	0,15	0,2	0,15	0,25	0,15	1

- Určete distribuční funkci této náhodné veličiny a obě funkce zobrazte graficky.
- Vypočítejte pravděpodobnosti $P(X \leq 3)$, $P(X > 4)$, $P(1 < X \leq 4)$.
- Určete střední hodnotu, rozptyl, směrodatnou odchylku, modus, koeficienty šikmosti a špičatosti dané náhodné veličiny.

2. Je dána distribuční funkce spojitě náhodné veličiny X

$$F(x) = \begin{cases} 0 & \text{pro } x \leq 0, \\ C(1 - \cos x) & 0 < x < \pi, \\ 1 & x \geq \pi. \end{cases}$$

- Určete konstantu C .
- Určete funkci hustoty pravděpodobnosti.
- Vypočítejte pravděpodobnosti $P(0 < X < \frac{\pi}{4})$, $P(\frac{\pi}{4} < X < \frac{\pi}{2})$, $P(\frac{\pi}{2} < X < \pi)$.
- Určete střední hodnotu, medián, modus, rozptyl, směrodatnou odchylku, koeficienty šikmosti a špičatosti této náhodné veličiny.

Řešení:

- a) $F(x)$: 0 pro $x < 0$; 0,10 pro $0 \leq x < 1$; 0,25 pro $1 \leq x < 2$; 0,45 pro $2 \leq x < 3$; 0,60 pro $3 \leq x < 4$; 0,85 pro $4 \leq x < 5$; 1 pro $x \geq 5$; b) 0,6; 0,15; 0,6; c) 2,75; 2,488; 1,577; 4; -0,196; -1,118;
- a) 0,5; b) $f(x)$: $\frac{1}{2} \sin x$ pro $0 < x < \pi$, 0 jinak; c) 0,146; 0,354; 0,5; d) $\frac{\pi}{2}; \frac{\pi}{2}; \frac{\pi}{2}$; 0,467; 0,684; 0; -0,806.

Modely pro diskrétní náhodné veličiny

- Při korektuře nové knihy se nalezne v průměru 40 chyb na 100 stran.
 - Jaká je pravděpodobnost, že na náhodně vybraných 20 stranách knihy bude více než 5 chyb, nepřekročí počet chyb 10, bude 5 až 10 chyb?
 - Určete střední hodnotu počtu chyb a nejpravděpodobnější počet chyb na těchto 20 stranách.
- Zasadíme 10 semen určité rostliny a předpokládáme, že z každého semene je možné vypěstovat zdravou rostlinu s pravděpodobností 0,8.
 - Jaký je nejpravděpodobnější počet zdravých rostlin a jaká je pravděpodobnost, že tento počet vypěstujeme?
 - Určete pravděpodobnost, že počet zdravých rostlin bude alespoň 5, nejvýše 9, od 4 do 8.
- Určitý typ součástek je dodáván v sériích po 200 kusech. Při přejímací kontrole je z každé série náhodně vybráno 5 výrobků, které se zkouškou znehodnotí. Série je přijata, jestliže mezi kontrolovanými výrobky není žádný vadný. Předpokládejme, že v sérii je 10 vadných výrobků.
 - Popište náhodnou veličinu udávající počet vadných vybraných výrobků pomocí pravděpodobnostní a distribuční funkce a zobrazte je graficky.
 - S jakou pravděpodobností bude série přijata?
 - Určete střední hodnotu, rozptyl, směrodatnou odchylku a modus počtu zmetků ve výběru.
 - Proveďte, zda jsou splněny podmínky pro aproximaci rozdělení náhodné veličiny jiným typem rozdělení.

Řešení:

- a) 0,809; 0,816; 0,716; b) 8; 7 a 8;
- a) 8; 0,302; b) 0,994; 0,893; 0,623;
- a) $p(x) = \binom{10}{x} \binom{190}{5-x} / \binom{200}{5}$ pro $x = 0, 1, \dots, 5$; jinak 0; b) 0,772; c) 0,25; 0,233; 0,482; 0; d) $B(5; 0,05)$.